
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

JÁTÉK A TÖRTÉNELEMMEL

Bognár Antal: *Almok a halálban*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1986

„Rossz belegondolni: hátha a művészet csak arra jó, hogy enmagamat megszabadítsam. De még szörnyűbb tudás, ha annyi se telik ki tőle, hogy legalább egyetlen emberéletnek a megváltást hozza” — olvashatjuk Bognár Antal művében mindjárt előjáróban. Pontosabban az író „szerző”-nek emlegetett alteregója elmélkedik így, riasztóan biztos tudásának birtokában. Tagadhatatlanul összeszorítva torkunkat, ám a könyv elolvasása után mégis azt sugallva, hogy ezt a pokolra szálló vizsgálódást, ezt a nyomozó játékot az emberi történelemmel mindennek ellenére érdemes volt alkotóként végigvinni és olvasóként végigkövetni. Úgy is mondhatnánk, belemenni a játékba, „venni a lapot”. Mert hiszen játékról van szó, ugyebár — annak megfelelően, hogy az irodalom és általában a művészet maga is játék, jobbára, sajnos, funkciótlan fényűzés. Legalábbis annak a képletnek a jegyében, melyet a fenti idézet sugall.

És hát mi kell az ilyen játékhoz? Mindenekelőtt egy termékenyítőn megihlető alapötlet, amely ha kellő következetességgel kibontjuk a benne rejlő lehetőségeket, akár még a „nincs tovább” végállomást jelző táblájára is rádöbbsenhet. Ötletsugalmazónak pedig ugyan miért ne lenne jó napjainkban épp karnyújtásnyira levő kozmikus kísérőnk, a Halley-üstökös is, ama 76 évenként hűségesen visszatérő, égi látogatónk, amelyhez, mint az üstökösökhöz általában, babonás hiedelmek fűződnek. Illetve fűződtek a múltban, amikor is szánivalóan kevésbé felvilágosult elődeink pusztító járványok és világméretű háborúk előjeleit vélték kiolvasni feltűnéséből. Hogy indokoltan-e, más kérdés, mivel időszámításunk 66. évében való megjelenésekor Jeruzsálem 70-beli pusztulását jósolta volna meg, a mostanit megelőző legutóbbi, 1910-es felbukkanása viszont az első világháborút, amiért is felvethető a kérdés: ugyan hány év után tekinthető a bekövetkezett katasztrófa a jövődőlés beteljesülésének, nem szólva arról, hogy a történelem nyilván olyan apokaliptikus eseményekben sem szűkölködik, amelyeknek bekövetkeztekor üstökösünk messze

„földtávolban” róta a maga útját. Ámbár ez, Bognár könyvének tükrében, alighanem sovány vigasz csak, legkevésbé pedig a „hajás csillaghoz” fűződő hiedelmekkel folytatott játékot akadályozza. Úgyhogy miért is ne képzelhetett volna el magának Bognár Antal egy B. Kiss Mihály nevű szerzőt, hogy miután elmondta róla, miként kísérelte meg megírni a Halley-üstökössel összefüggő történelmi kataklizmák regényét, majd annak levonható tanulságától megrémülve és befejezetlen művét megsemmisítve, az öngyilkosságban keresett menedéket, utóbb önmaga egy darabját, „szerzőnek” emlegetett figuráját küldje B. Kiss Mihály sírba vitt titkának megszerzésére. Egyfajta álombeli, alvilági útra, két, találóaan Cherubininek és Szerafimovicsnak nevezett, pokolbeli angyal kíséretében. Hogy ezután, „alászállása” során B. Kiss elveszett regényének újraalkotására mindinkább képtelennek érezve magát, helyette végül is másikat írjon: elődjénél semmivel sem reménykeltőbbet.

Azt az ilyenformán kettős keretbe foglalt és rövid, a szükségesnél talán kissé túlrejtjelezettebb, alvilági epizódokkal részekre tagolt művet, amelyet Bognár „történelmi álregénynek” mond. Úgy tetszik, az „áltörténelmi regénnyel” szemben azért is szerencsésen, mivel az egyes, korban egymástól távol eső események megelevenítése inkább csak az „áltörténelmi novellafüzér” elnevezést indokolná, ám még inkább a megjelenített történelem *hitelessége* miatt. Akkor is, ha nem „tényszerű” hitelességre gondolunk, hanem arra, hogy ezekben a történelmi helyzetrajzokban, illetve különböző korokat megmutató életérzésmintákban a történelem reális képeit kapjuk. Elsősorban azért érezzük ezt így, mivel bennük valós történelemformáló erők játékaiként, reális erővonalaktól rendezetten mutatkozik meg — mindenekelőtt a „történelem nyomorúsága”.

Üstökösünk apokaliptikus szerepe folytán szükségképpen katasztrófa-központúan, illetve háborúcentrikusan, ugyanakkor a mindenkori lét meghatározta emberi tudat tükrében. Nem a történelem színpadán főszerepet játszó, tehát nem a társadalmi hierarchia csúcán lévők, de nem is az intellektuális rangsor legfelső lépcsőfokán állók tudatát életre keltőn. Hanem inkább epizód szereplőket és statisztákat megidézve, azokat szólaltatva meg, akik inkább csak „összűlyuk” révén játszanak bele a történelem alakulásába, „mindössze” úgy tehát, hogy ők a történelem törvényszerűségeit határozzák meg. Bognár Antal ugyanis a többnyire csak emlegetett vagy pillanatokra felléptetett történelmi személyiségek helyett történeteiben mindig következetesen az átlagtudatot hordozó „kisebbereket” szerepelteti. Jobbára „szabadon kezelhető”, teljesen fiktív figurákat, olyanokat, amilyen a sorrendben első epizód, az *Egy korhely lávaburokban* Caligula, Nero, majd Vespasianus alatt szolgáló, végül Pompeinél betemetett legionáriusa, *A Kalka menti kőember* nomád törzsi személytelenségbe süllyedt kun harcosa vagy a *Csuklyások idejének* elvetemültségében is kisszerű, reneszánsz bérgyilkosa vagy pedig olyan

valóban élt személyeket, akik semmiképp se kerültek annyira megörökítő reflektorfénybe a maguk korában, hogy irodalmi életre keltésük az „eredetihez” való hűségnek akár a látszatát is megkövetelné. Ilyen mindenekelőtt Orbán, a szultán szolgálatába szegődött erdélyi születésű ágyúöntő, a Bizánc bevételénél hathatósan közreműködő, híres óriáságyú készítője, de ilyen végeredményben Jacquard is, a szövőgép feltalálója, a gépkorszak előhírnökeként, mivel mindketten esetleges helyzetük, illetve tisztán „technikusi” adottságaik révén formálói csak a történelemnek. Lukács Györggyel szólva ugyanúgy a „partikuláris tudat” hordozói, mint a teljesen névtelenek, végső fokon egyfajta „determináló automatizmus” hordozói tehát, azé, ami velük szemben a „nembeliség” megtestesítőinek cselekvési lehetőségét is behatárolja, illetve — itt, Bognárnál, szinte nem létezően — végképp zárójelbe is teszi. Holmi felülemelkedést jelentő „rálátása” egyedül az Attila korában játszódó rész, *A törpe fintora* mindenben nevető, torzszülött udvari bolondjának van, érezhetően a tehetetlenség folyományaként. Aligha véletlen azonban, hogy ő se nyilatkozik meg közvetlenül, hanem egy benne nemcsak mulatságosan furcsa figurát látó és általa önmagát is igazolva érző névtelen elbeszélő szavaiból ismerjük csak meg. Annak tolmácsolásából, aki, közvetlen élettapasztalatainak cselekvő realizmusától vezetve, kora túlvilági utópáját, a még csak párszáz éves kereszténységet úgy jellemzi, hogy „Szép álom az, de sápatag. A főlény, amit adhat, a vállalt halál főlénye”. Minden bölcselkedő hajlama ellenére vélekedve így, amely hajlam azonban képessé teszi arra, hogy „Isten ostora” barbár hunjainban, a romlottnak és képmutatónak érzett városi civilizáció ellenségeiben az embert meglássa: „Nem kisebb itt a gyenge! Hiszen éppen a szarvast például, nemhogy alantának nem tartják a hunok, habár űzött és nem űz, hanem kedvelt rege szól közöttük arról, a Meotis ingoványain hogy futott előlük el-eltűnedezve; s a rozsmákról — ha akarod — nem regélnek.” Voltaképpen Cerkó, a törpe magatartását igazolva: „Szeresd, akit lenézned lehetne; s akire fel kellene nézned, azon merj nevetni!” Ami az adott történelmi pillanatban alighanem egyetlen megnyilvánulási lehetősége a nembeliségnek, félő, hogy a mindenkori történelmi pillanat egyetlen lehetősége is végeredményben.

Mindannak egyedül lehetséges megnyilvánulása, ami, ilyenformán elvonttá válva, legfeljebb a nembeliség szigeteként, a humánus lehetőségeket őrző rezervátumaként létezhet a partikularizmus óceánjában. Mindannak tengerében, aminek tudati vetületére mindig az éppen adott világ elfogadása és a hozzá való alkalmazkodás készsége a jellemző, egyfajta önigazolásban is kifejeződve. Ez a sajátos apológia ugyanis annyira jelentős szerepet tölt be Bognár figuráinak gondolkodásában, hogy egyenesen központiként jelölhető meg, éppen, mert neki köszönhetően tűnnek ezek a figurák egyazon lélek reinkarnációinak különböző korokban, igencsak a mű alapelképzelésével összhangban, mivel ez is teszi azt

regénnyé tulajdonképpen. Az az önfenntartó attitűd, ami hol összehangolódik az éppen hivatalos ideológiával, hol önállósulva elszakad tőle, de sohasem fordul szembe vele, legkevesbé egy a világ megváltoztatását célzó törekvést is magában rejtve. Többnyire azonban inkább önérdék-érvényesítő szándékkal támaszkodik rá, mint *A pokol dalai* konkvizistádoránál, aki éppen akkor igyekszik azt a maga indiánsanyargató gyakorlatának védelmére felhasználni, amikor az ideológiát hordozó hatalom — tulajdon jól felfogott érdekében vagy talán a „szentlélektől megszállva” úgy-ahogy, de mégiscsak az Újvilág leigázott lakóinak sorsán könnyítene, végső fokon saját meghirdetett elveinek érvényt szerezve. A lényeg azonban mindig ugyanaz: akár kanonizált ideológia jegyében, akár önállósult életszemléletként fogalmazódjanak is meg e figurák gondolatai, mindig „megideologizálók”, mintegy az emberi gondolkodás létfenntartó szerepével összhangban állva, néha a pusztá túlélés, máskor viszont a hatalomvágy, a kapzsiság, az élvhajhászás szolgálatába szegődve, s mindig pillanatnyi érdekek szerint orientálódva. Végső fokon az „egészséges közepszer” normáinak megfelelően tehát, legfeljebb pillanatokra érve el az „önveszélyesség” szintjét, azt a fokot, amelyen túl az önérdék jogosultságának érzését holmi rossz közérzet netán megzavarhatná. Bognár hősei mindig mindent képesek önmaguknak megmagyarázni, a „mások se jobbak”, az „ilyen az élet” formulájával, egyszerűen a világ reménytelen állapotával megindokolni, és a maguk szempontjából még igazuk is van. Alapvetően apologetikus beállítottságukból következik a háború elfogadása is. Olykor egyfajta belesulykolt, egyben hivalkodó hivatástudat formáját öltve, mint a legionáriusnál, ám nemcsak a régmúltbeli szereplők esetében, akiknél a háború akár természetes életközeg is lehet, hanem az első világháború előestéjét idéző, sorrendben utolsó epizód, a *Herkulesfürdői előidény* kiskadétjánál is, aki, magasrangú hadastyánok porcelánkatonás hadijátékának kíbiceként, egy pillanatra megriad ugyan a technikai háború lehetőségétől, ám tejelesszájú ártatlansággal nemcsak háborút igazoló és magasztaló okoskodásait hallgatja és szajkózza áhítattal, hanem még a háború nemes küzdelmet jelentő „párbajszerűvé válásáról” is elábrándozik, mit sem sejtésével is előlegezve az apokalipszist. Úgyhogy alighanem éppen idáig érve értjük meg végleg, ami fokról fokra előbb is egyre nyilvánvalóbb lesz: azt a fenyegető veszedelmet, amit ez a mindig új formában megjelenő, önfelmentő tudatforma magában hordoz. Hogy legfeljebb a felszínen módosul csak, de lényegét tekintve *mit sem változik*. Azonkívül, hogy a társadalmi viszonyok mind bonyolultabbá válásával egyre összetettebb lesz, amit egyébként a két utolsó történet feldarabolódása, „szizofréniája” is éreztet: a Jackquard-epizód belső párbeszéde, illetve a Herkulesfürdői előidény levélsora, éppen mert a rá érkező válaszok tartalmára csupán következtethetünk valamennyire. Hogy érdemleges válasz híján inkább arra bólintunk igenlően, amit a megelőző rész alvilági bevezetője még kérdés-

ként vet föl: „Vagyis a leghetésegt élni annyi, mint megfosztva lenni attól, ami lehetőség?” Úgyhogy a további konzekvenciák levonásától el is tekinthetnénk már.

Annál is inkább, mivel Bognár „szerzője” eláll az utolsó, tizedik történet megírásától. Mert visszariad, ebben is B. Kiss Mihály példáját követi, sőt a zárórészben a logikus végkövetkeztetés levonásának gondolata is foglalkoztatja. A *Tragédia* Ádámjához hasonlatosan ébresztve rá bennünket ezzel is arra, hogy könyve bizonyos értelemben a madáchi felmérés ellenpróbája: a „szerző” ugyanis nem a történelem reprezentatív alakjainak énjébe költözve álmodja újra a múltat, ám ellenőrző kísérletének eredménye nagyon is ezt a képletet igazolja. Így már azon se kell csodálkoznunk, ha nála végképp elmarad a „bízva bízzál” meddő malasztja. Hacsak a „szerző” azon mentegetőzését nem tekintjük ilyennek, miszerint: „Tisztában volt azzal, hogy az apokaliptikus látomássá táguló eszkatologikus végkifejlet eleve olyan nézőpontot feltételez, melyben a történelmi haladás a szem vakfoltjára esik.” Miért ne bíz-nánk hát a vakfoltban? Vagy miért ne üdvözlőnénk Bognár Antal regényét inkább? Külön annak nyelvi-stiláris eszközeit is, azt, hogy szerzője biztos kézzel bánva az archaizálás különböző változataival, illúziókeltően, s mégis diszkrétén tud „antik”, „középkori”, „reneszánsz”, „barokkos”, „felvilágosult”, „dekadens” lenni. Sokban azt is ellensúlyozni, hogy egyik-másik történetében kissé eltéved a korfestés és az általánoság útvesztőjében, vagy nem mindig igazán egyéni sorsokon át mutat rá az általánosra. Bármennyire igaz legyen is, hogy az *Almok a halálban* művet és írói beérkezést jelent irodalmunkban, többet hátborzongatóan könnyed játéknál.

Még ha tudjuk is, hogy az irodalom csak játék, funkciótlan fényűzés.

VARGA Zoltán

BIZALOMMAL, JÓHISZEMŰEN, KRITIKAI HOZZÁÁLLÁSSAL

Ágoston Mihály: *Helyesírásunk hiteléért*. Forum Könyvkiadó, Újvidék 1986

Egy éve múlt már, hogy — amint Ágoston Mihály nem minden rejtett humor nélkül megjegyzi — „az 1984-es évszámmal 1985 márciusában megjelent helyesírási szabályzatot” kezünkbe vehettük, használva pedig, más törvények kényszerétől mentesen, csupán (és ez nem kevés) írott nyelvünk egységesülésétől indítva, érvényét is elfogadtuk. Egy